

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

ΣΤΡ. Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

*«Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι
καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως — Λουκᾶς Στ' 31»*

Παρήλθον ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως 175 σχεδὸν ἔτη. Σειρὰ ἀστικῶν καὶ προλεταριακῶν ἐπαναστάσεων, ὅπως καὶ σειρὰ ἐθνικοαπελευθερωτικῶν κινημάτων, ἠκολούθησαν, προπαγανδίζοντων τὰ ἐθνικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων εἰς ὀλόκληρον τὴν ὑφήλιον, εἰς ὅλους τοὺς τόπους, εἰς ὅλους τοὺς λαούς, ἀνεξαρτήτως θρησκείας, γλώσσης καὶ χρώματος. Μετὰ τόσα ἔτη σκληρᾶς πείρας. Μετὰ τόσα ἔτη —διὰ νὰ μὴ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθὸν τῆς ἐλληνικῆς παιδείας τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος— θὰ ἔπρεπε ἡ ἔννοια τῆς Δημοκρατίας, ὑπὸ τὴν σύγχρονον μορφήν της, νὰ εἶναι τόσον κοινὴ πίστις, ὥστε πᾶς λόγος περὶ «Πολιτικῆς Ἀγωγῆς» νὰ εἶναι κοινὸς τόπος, ἀπλῶς μία ἐπαναλαμβανομένη Διακήρυξις πίστεως — διοικούντων καὶ διοικουμένων — πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐθνικῆς, Πολιτικῆς καὶ Κοινωνικῆς Ἐλευθερίας, καὶ μία συνεχῆς ἀπόδειξις τῆς ἀσκήσεώς των. Αἱ ἀρχαὶ της—«καλὸς σπόρος»—ἔδει νὰ εἶχον πολλαπλασιῶσι ἀποδώσει. Τὸ σύνθημα «ἐθνικὴ, πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου» θὰ ἔδει νὰ εἶναι γόνιμος καὶ χαρωπὴ πραγματικότης. Σήμερον ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς ἐλπιδοφόρον αἶτημα.

Παρὰ τὰ τόσα ἔτη καὶ τὴν τόσῃ σκληρὰν πείραν ὁ σύγχρονος φιλόσοφος Allain λέγει, ἐπαναλαμβάνων ὅσα οἱ περίφημοι διοικητολόγοι πρὸ τοῦ ἄλλου πολέμου Duguit καὶ Hauvriou ἔγραφον, ὅτι ἡ ἐξουσία διαφθείρει ὅσους τὴν ἐνασκοῦν μὲ τὸ διεγερτικὸν τῆς, ἔστω προσωρινῆς, δυνάμεως. Οὕτω καὶ εἰς τοὺς πλέον δημοκρατικούς λαούς, ὅπως οἱ γάλλοι, οἱ ἄγγλοι, οἱ σκανδιναυοί, οἱ ἔλβετοί, τίθεται ὡς βασικὸν πρόβλημα τῆς παιδείας ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή, οἱ βᾶσιν ὅτι ἡ Ἐλευθερία δὲν σημαίνει πλέον μόνον τὴν προστασίαν τοῦ πολίτου καὶ τὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν ὑπερβασιῶν καὶ παρανομιῶν τῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν τοῦ πολίτου εἰς τὴν ἐξουσίαν ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ὥστε νὰ ἀποφεύγωνται καὶ ἡ δικτατορία καὶ

ἡ βία ἀνατροπή, ὥστε νὰ προστατεύεται ὁ πολίτης κατὰ τῶν ἀνασχετικῶν οἰασθήποτε μορφῆς κατὰ τῆς προόδου λύσεων καὶ ἀντιθέτως νὰ καλλιεργῆται πολιτικὸν ἦθος ἱκανὸν νὰ ἀμύνεται, ἱκανὸν νὰ ὑψῶνῃ τὸν πολίτην καὶ νὰ τὸν καθιστᾷ δημιουργικὸν παράγοντα ὁμαλῶν ἐξελίξεων προόδου, ὑλικῆς εὐημερίας, πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς βελτιώσεως. Μὲ τὸ πολιτικὸν αὐτὸ ἦθος, καλλιεργούμενον καὶ διὰ τῆς Ἀγωγῆς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαταστήσωμεν ἀξιόπασης τιμῆς τὸν πολίτην, νὰ στερεώσωμεν καὶ νὰ ὀλοκληρώσωμεν τὴν Δημοκρατίαν, ἔξω τῆς ὁποίας Πολιτικῆ Ἀγωγή σημαίνει ἐξουθένωσις τοῦ ἀτόμου, ὑποβιβασμὸς τοῦ Συνόλου, ὑποταγὴ εἰς συνθήματα νευρωτικῶν καταστάσεων καὶ ὑποδουλώσεως εἰς ἐγκληματίας ἢ παράφρονας, εἰς καθεστῶτα ὀλοκληρωτικά τὰ ὁποῖα σημαίνουν ἄρνησιν τῆς ἐλευθερίας, κατάργησιν τῆς ἀνθρωπιᾶς.

Σήμερον, μετὰ 15 ἔτη ἀπὸ τῆς λήξεως ἐνὸς ὀλοκληρωτικοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος συνεχίζεται ὑπὸ διαφόρους μορφὰς σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ πλάτη καὶ τὰ μήκη τοῦ κόσμου, ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην ἐνώπιον τῶν ἀντιφάσεων τῆς ἐποχῆς μας, ἐνώπιον αὐτῆς τῆς τραγικῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς τεχνικῆς προόδου, κατόπιον μιᾶς μακρᾶς νόσου, ποῦ καλεῖται προπαγάνδα τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστῶτων, ἐνώπιον ἰδίᾳ μιᾶς ἀγωνιώδους προσπάθειας νέας συνθέσεως ἀπὸ τὰς φάσεις καὶ ἀντιφάσεις τῆς συγχρόνου ζωῆς ἢ Ἀγωγῆ, ὡς διδαγμα ἀλλὰ καὶ ὡς ἐφαρμογὴ δύναται νὰ περισώσῃ τοὺς δημοκρατικούς θεσμούς καὶ νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν Ἐλευθερίαν καὶ τὴν Δικαιοσύνην εἰς ἐνιαίαν ἀδιάσπαστον Μητέρα—Ἀξίαν τοῦ βίου. Εἰς τὴν τυχὸν παρακμὴν τοῦ πολιτικοῦ πνεύματος, τοῦ κοινοῦ δηλαδὴ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῆς Πολιτείας ἐνσαρκούσης τὴν ὀργανωμένην, τὴν εὐνομούμενην καὶ προοδεύουσαν κοινωνίαν, τὴν ὁποίαν ἀπειργάσατο νὰ διαφθεῖρῃ καὶ νὰ καταλύσῃ ἢ προπαγάνδα καὶ ἡ δικτατορία, ζητεῖται ἀπὸ τὴν Ἀγωγήν νὰ ἀποκαθάρῃ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὰ ψεύδη τῆς καὶ νὰ ὑψώσῃ τὰς ψυχὰς ὑπεράνω τῶν κτηνωδῶν ἐνστίκτων, τὰ ὁποῖα ἐκαλλιέργησεν ἢ προπαγάνδα διὰ νὰ ἐξυψηρετήσῃ τὴν «μανίαν ἰσχύος» ὀρισμένων ἀντικοινωνικῶν καὶ ἀνωμάτων ἀτόμων, νὰ λυτρώσῃ πράγματι, τὸν Ἄνθρωπον ἀπὸ τὸν δαίμονα τοῦ κακοῦ.

Ὅπως ἐπίσης εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ πολιτικοῦ πνεύματος, ὀφειλομένην εἰς κόπωσην ἢ ἀδιαφορίαν, ἢ τὴν μέθην καὶ τὸν τρόμον τοῦ παραλογισμοῦ, ζητεῖται ἀπὸ τὸν ἀγωνιῶντα ἄνθρωπον τῆς ἐποχῆς μας διὰ τῆς Ἀγωγῆς, τῆς λογικῆς δηλαδὴ, νὰ δημιουργηθῇ ἐνδιαφέρον, ἦθος, δημιουργικὸν «πολιτικὸν πνεῦμα», αὐτὸ ποῦ ὁ Montesquieu ἐπίστευε πρὸ 212 ἐτῶν ὡς ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς Δημοκρατίας.

Εἰς τὸ ἀμείλικτον ἐρώτημα τῆς ἐποχῆς μας «Δημοκρατία ὑπὸ τὴν πραγματικὴν τῆς πολιτικο—κοινωνικῆς ἔννοιας ἢ ὀλοκληρωτισμὸς, ὑπὸ τὴν ἀληθῆ του μορφῆν», ἡ Πολιτικῆ Ἀγωγή καλεῖται νὰ δώσῃ κυρίως αὐτὴ τὴν ἀπάντησιν. Διότι εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι *tertium non datur*, ὅπως καὶ ἕτερος δὲν δύναται νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἀπορίαν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Μόνον αὐτὴ δύναται νὰ βροντοφωνήσῃ εἰς τοὺς φωτισμένους πολίτας ἐνὸς κόσμου ἐτοιμαζομένου νὰ αὐτοκαταστραφῇ «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας ἡμῶν».

Ἡ προσοχὴ πρέπει νὰ εἶναι πλήρης, διότι ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς δῆθεν

προστασίας τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, ὑπὲρ τῆς προστασίας τῶν ὁποίων ἐμάχετο ἄλλοτε πᾶν ἐλεύθερον πνεῦμα, πᾶσα δημοκρατικὴ ψυχὴ, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἰδίᾳ πού ἐν Γαλλίᾳ ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλοι φυσιογνωμίαι πλήρους πίστεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη, ὅπως ὁ Zola, ὁ Jaurès, ὁ Briand, ὁ Boncour κρύπτονται κινήσεις αἱ ὁποῖαι κομματικούς ἔχουν σκοπούς καὶ ξένα συμφέροντα ἐξυπηρετοῦν. Ὁ δημοκρατικὸς ἀγωνιστής, ὁ προστάτης τοῦ Λαοῦ μάχεται εἰς πᾶσαν περίπτωσιν contra omnes εἴτε ἐντεῦθεν εἴτε ἐκεῖθεν γίνεται ἡ παραβίασις ἢ ὁ στραγγαλισμὸς τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων· ἄλλως δὲν εἶναι ὁ δῆθεν κοιπτόμενος διὰ τὰς ἐλευθερίας εἰμὴ συνειδητὸν ὄργανον ἢ θῦμα ἐξωτερικῶν παραγόντων καὶ ἐξωελληνικῆς πολιτικῆς.

Ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτου ἀπετέλεσεν ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου πρωτοεδιδάχθη, ἄλλοτε μὲν εἰδικὸν μάθημα ὑπὸ τὸν τίτλον «instruction civique», ἄλλοτε δὲ περιελήφθη εἰς τὰ μαθήματα τῆς Ἠθικῆς (τῆς θύραθεν—morale) ἢ τῆς Φιλοσοφίας ἢ σήμερον τῆς Κοινωνιολογίας. Εἰς τὴν χώραν μας ἀπεκλήθη «Πολιτικὴ Ἀγωγή» καὶ ὀρθῶς διεστάλη ἀπὸ τὴν Ὀρησκευτικὴν Ἀγωγήν, τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν, προσέλαβεν ὅμως καθαρῶς νομικὴν μορφήν, μὲ στοιχεῖα ἐθνικοῦ φρονηματοῦ. Ἀπὸ τοῦ 1931 εἰσήχθη καὶ ὡς ἰδιαιτέρον μάθημα εἰς τὰς Ἐμπορικὰς Σχολὰς καὶ νομίζω ὅτι εἰς τὴν Πρότυπον Ἐμπορικὴν Σχολήν, κατὰ τὴν ὀλιγοχρόνιον διεύθυνσίν μου προσέλαβε τὴν δέουσαν μορφήν, διότι ἔπαυσε νὰ θεωρηταὶ «Ἐγκυκλοπαίδεια Δικαίου» καὶ κατέστη φρονηματοστικὸν καὶ κοινωνιολογικὸν κυρίως μάθημα, μαζί, φυσικὰ, μὲ τὰς ἀπαραιτήτους γνώσεις περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας καὶ τῶν Δικαιωμάτων καὶ Ὑποχρεώσεων τοῦ ἀνθρώπου ζῶντος μέσα εἰς κράτος οἰκονομικῶς ὀργανωμένον. Τότε, διὰ πρῶτην φορὰν ἴσως ἐν Εὐρώπῃ, ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή ἐπεξετάθη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων, τῶν σχέσεων τῶν ἐργαζομένων εἰς ἓνα κοινὸν χώρον μὲ σκοπὸν τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ καταναλωτοῦ. Παρῆλθον ἀπὸ τότε ὑπὲρ τὰ 22 ἔτη καὶ σήμερον λάμπει ὡς κοινὴ ἀλήθεια ἡ πρωτοπόρος διδασκαλία τῆς Προτύπου Δημοσίας Ἐμπορικῆς Σχολῆς. Προσεπάθησα τότε νὰ δώσω μίαν νέαν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐργασίας ὡς πρωταρχικοῦ παράγοντος τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς σκοποῦ καὶ ὄχι ὡς μέσου. Σήμερον αἱ σκέψεις αὐταὶ εἶναι ὅ,τι καλοῦμεν, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν κυρίως τῶν ἀμερικανικῶν ἀντιλήψεων, «ἀνθρώπιναι σχέσεις (humans relations).

Μία ἄλλη ἀξία μνεῖας ἐξέλιξις παρετηρήθη ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς περιφήμου «Διακηρύξεως τοῦ 1789», εἰς τὴν ὁποῖαν ὑπάρχουν ἐμφανεῖς πλάνας ἢ ἔστω ὑπερβολαί. Ἡ Διακήρυξις, ὡς προῖον Ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ φεουδαρχικοῦ, μοναρχικοῦ καὶ συντεχνιακοῦ καθεστῶτος, δὲν εἶδε παρὰ τὸ ἀτομοφρονῆτικόν, τὸ δὲ ἔθνος ὡς σύνολον ἀτόμων, δὲν εἶδε εἰμὴ τὸν πολίτην τοῦ Κράτους καὶ ὄχι τὸν ἄνθρωπον ὡς μέλος μιᾶς φυσικῶς γεννηθείσης καὶ ὑπαρχούσης οἰκογενείας, ὡς μέλος μιᾶς Κοινότητος φυσικῶς πολλάκις προκυψάσης ἐκ λόγων γαιοοικονομικῶν ἢ γαιοπολιτικῶν· δὲν εἶδε ἐπίσης τὸν ἄνθρωπον ὡς παραγωγὴν ἢ καταναλωτὴν ἠναγκασμένον χάριν εὐρυτέρων ἢ ἔστω ἀτομικῶν σκοπῶν νὰ ἐνώσῃ τοὺς σκοπούς καὶ τὰς προσπάθειάς του μετὰ τῶν συναθρώπων του.

Δὲν εἶδεν ἡ Διακήρυξις εἰμὴ Δικαιώματα, καὶ δὲν ἀντελήφθη ὅτι τὰ δι-

καιώματα συνεπάγονται υποχρεώσεις, διότι ἐζήτησε νὰ καταργήσῃ μίαν κατάσταση εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρχον μόνον υποχρεώσεις καὶ ὄχι δικαιώματα, ἐξ οὗ καὶ ἀνεπτύχθη ὁ ἀτομικισμὸς (individualisme) καὶ ὡς φιλοσοφία καὶ ὡς οἰκονομικὸν σύστημα ἄνευ περιορισμῶν, μὲ εἰλικρινῆ τὴν πίστιν ὅτι ἡ ἀπολύτως ἐλευθέρα ἐνάσκησις τῆς οἰκονομικῆς λειτουργίας ἐσήμαινε τὴν κατ' ἀνάγκην ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινοῦ ὀφέλους.

Ὁ ἀτομικισμὸς τῆς Διακηρύξεως ἔφερεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν σκέψιν τοῦ Max Stirner καὶ τοῦ Nietzsche καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τὸν ἀναρχισμὸν τοῦ Jean Grave ἢ τοῦ Κροπότκιν, εἰς δὲ τὴν οἰκονομίαν τὸν οἰκονομικὸν φιλελευθερισμὸν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀνέκυψεν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἡ ἀξιολόγησις τοῦ κεφαλαίου ὡς μοναδικῆς ἢ κυρίου παράγοντος τῆς παραγωγῆς καὶ ἡ ἄρνησις ἢ ὁ παραμερισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Ἡ Διακήρυξις τῶν Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου εἰς τὰ ἔσχατά της ἀποτελέσματα εἶχε τὴν παραγνώρισιν καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἄρνησιν τοῦ πολίτου. Σχῆμα παράδοξον ἄλλ' ἄληθές, ὅπως ἔδειξαν τὰ μετὰ ταῦτα ἀποτελέσματα. Ὁ καπιταλισμὸς καὶ ὁ φιλελευθερισμὸς ἔφεραν τὸν φασισμὸν καὶ ὡς πολιτικὸν καὶ ὡς οἰκονομικὸν σύστημα, ὅταν εὐρέθησαν πρὸ τοῦ ἀδιεξόδου. Εἶναι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ παίγνια τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας.

Ὁ ὑπερτονισμὸς τῶν δικαιωμάτων καὶ ἡ κατ' ἀνάγκην παρεξήγησις των ἢ ἡ προέκτασις των εἰς βᾶρος τῶν ἀσθενεστέρων, ἢ δημιουργία μιᾶς ὑπερεγωιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς, δυναμένης νὰ διασπάσῃ τὴν κοινωνίαν, ἔφερε τὰ ἀντίθετα ἀποτελέσματα, ὥστε νὰ καταλήξωμεν εἰς μίαν πλήρη σύγχυσιν καὶ εἰς μίαν ἐγκατάλειψιν τῶν ἀπόψεων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ὥστε τὴν Ἀγωγὴν τοῦ Πολίτου νὰ μετονομάσωμεν καὶ νὰ τὴν μεταφέρωμεν εἰς «Καθηκοντολογία» ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἐγγελιανῶν θεωριῶν καὶ τοῦ φαινομένου «Κράτος — Πρόνοια» καὶ ὑπὸ τὸ καθεστῶς μιᾶς ἐκλεκτῆς γραφειοκρατίας ἀποτελουμένης ὄχι μόνον ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1910—1920, ἐκ δημοσίων λειτουργῶν, περιωρισμένης ἔστω ἀρμοδιότητος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν σημερινὴν ἐξουσίαν τῶν γραφειοκρατῶν, ἀλλὰ λειτουργῶν καλῶς ἀμειβομένων, μὲ ἐξαιρετὸν κοινωνικὴν θέσιν καὶ ὑπερηφάνων διὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ λειτουργήματός των θεωρουμένου ὡς χρέους καὶ ὑπηρεσίας πρὸς τὸ Σύνολον, πρὸς τὸ Ἔθνος. Ὑπὸ τὸ λῆξαν πλέον αὐτὸ καθεστῶς ὁ δημόσιος λειτουργὸς θεώρει ἑαυτὸν ὑπηρέτην τοῦ Λαοῦ, προστάτην τοῦ πολίτου καὶ ἐπομένως δὲν ὑπῆρχε θέμα Δικαιωμάτων διὰ τῶν ὀργάνων του, ἐνῶ διὰ τὰ δεύτερα ἔπρεπε καταλλήλου νὰ τύχη ἀγωγῆς ὁ πολίτης. Αὐτὸ ἀπετέλει μίαν νέαν ἀντίληψιν ἀπὸ τοῦ Βίσμάρκ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀπόψεων τοῦ σοσιαλισμοῦ τοῦ κράτους.

Σήμερον ἡ μεταβολὴ—ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι—εἶναι ἄρδην. Ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτου ἀπὸ Καθηκοντολογία πρέπει νὰ μετονομασθῇ εἰς Δικαιωματολογία, διότι ὁ μὲν πολίτης ἔχει ἐπωμισθῆ πλεῖστα καθήκοντα ἀπὸ τῆς στρατεύσεως μέχρι τῆς φορολογίας καὶ ἀπὸ ταύτης μέχρι τῆς οὐρᾶς εἰς τὰς στάσεις καὶ τὰς διαβάσεις, καθήκοντα τὰ ὁποῖα δὲν δύναται ὑπὸ καθεστῶς ἰδιορρύθμου ἀστυνομισμοῦ νὰ μὴ ἐκτελέσῃ, ἐνῶ ὁ δημόσιος λειτουργός, ὁ ἐκπροσωπῶν τὸ Κράτος,

τὸ ἐν παντὶ ἀναμιγνυόμενον, ἔχει μεταβληθῆ, μὲ πολλὰς, πάρα πολλὰς εὐτυχῶς, φωτεινὰς ἐξαιρέσεις, εἰς τὸν ἀδιαφοροῦντα ἀμαθῆ γραφειοκράτην, τὸν μανδαρίνον, ὁ ὁποῖος ἀπὸ ὑπέρτης, φίλος, συνεργάτης, προστάτης τοῦ Λαοῦ κατέστη ὁ ἐχθρὸς ἢ τουλάχιστον ὁ ἀδιάφορος διεκπεραιωτὴς τῶν ὑποθέσεων, ἐκτὸς ἐὰν παρέμβῃ φίλος ἢ βουλευτὴς ἢ κομματάρχης, ὠραῖον θῆλυ ἢ ἠχηρὸν βαλάντιον. Ὁ πολίτης δὲν ἀναμένει πλέον στοργὴν καὶ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ πολλάκις συναντᾷ κακότητα, ἀδιαφορίαν καὶ ἀμάθειαν. Βλέπει πολλάκις ἐχθρὸν καὶ ὄχι φίλον, βλέπει πολλάκις ἀντίπαλον καὶ ὄχι συνεργάτην πρὸς ἐξέυρεσιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ χρησίου, τοῦ προάγοντος τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κράτους. Ἐπανερχόμεθα, λοιπόν, εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς νοσοτροπίας καὶ ψυχολογίας τῆς Διακηρύξεως τῶν Δικαιωμάτων, διότι μετὰ τὸν πρῶτον πόλεμον, ἐνῶ οἱ Λαοὶ ἠγωνίζοντο διὰ τὴν Δημοκρατίαν καὶ μάλιστα διὰ τὴν Κοινωνικὴν Δημοκρατίαν, τῆς ὁποίας πρώτη νομικὴ ἔκφρασις ὑπήρξε τὸ Σύνταγμα τῆς Βαϊμάρης, εὐρέθησαν μετὰ τόσον αἶμα, τόσας θυσίας καὶ τόσας καταστροφὰς ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ δεξιᾶς ἢ δῆθεν ἀριστερᾶς μορφῆς, μαύρου ἢ ἐρυθροῦ χρώματος, ὅπου τὰ Δικαιώματα τοῦ Ἄνθρωπου καὶ τοῦ Πολίτου ἀπὸ τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν μέχρι τῆς ἀπεργίας ἐξηφανίσθησαν, διὰ νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ σύνολον ὑποχρεώσεων διατυπωμένων εἰς συνθήματα καὶ ὑποχρεωτικὰς καθοδηγήσεις, σύνολον ὑποχρεώσεων μεταβαλλομένων ἐκάστοτε κατὰ τὰς ὀρέξεις τοῦ δικτάτορος ἢ τῶν μελῶν τῆς σπειρας ἢ ὁποία, ἐν ὀνόματι δῆθεν τοῦ Ἔθνους, τὸν περιστοίχιζεν.

* * *

Ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή περιλαμβάνει τὸν φρονηματισμὸν τοῦ πολίτου, φρονηματισμὸν ἱκανὸν ἵνα ἀποκτήσῃ ὁ πολίτης τὴν συνείδησιν τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων του ὡς ἀτόμου ζῶντος καὶ δρῶντος παραγωγικῶς καὶ κοινωνικῶς μέσα εἰς τὸ Σύνολον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀργανωμένας μονάδας, ἀποσκοπούσας τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνύψωσιν, τὴν ψυχικὴν βελτίωσιν τῶν ἀποτελούντων αὐτὰς ἀτόμων.

Ὁ φρονηματισμὸς αὐτὸς—δικαίως ἐτονίσθη ἀπὸ τοὺς μετασχόντας εἰς τελευταίως ὀργανωθὲν Σεμινάριον Γυμνασιαρχῶν—δὲν περιορίζεται εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ἐιδικοῦ μαθήματος τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ συνδυασμὸς πολλῶν μαθημάτων, τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς συστηματικῆς καὶ μὲ καθωρισμένους σκοποὺς συνεργασίας ὄλων τῶν Διδασκόντων, ἰδίως τὰ φρονηματιστικὰ μαθήματα, εἰς ἓν Σχολεῖον. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἑλληνικῶν (ἀρχαίων καὶ νέων) ἢ τῆς Ἱστορίας ἢ τῶν Θρησκευτικῶν δίδεται πολλάκις ἢ εὐκαιρία διαμορφώσεως γενικώτερου ἤθους, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει κατ' ἀνάγκην τὴν Πολιτικὴν Ἀγωγήν.

Διὰ τὴν Πολιτικὴν Ἀγωγήν συμβαίνει ὅ,τι ἄλλοτε εἰς περιορισμένον καὶ ἄλλοτε εἰς εὐρύτερον κύκλον παρατηρεῖται καὶ διὰ τὴν Θρησκευτικὴν Κατήχησιν, ἢ ὁποία εἶναι σύνολον γνώσεων ἀλλὰ καὶ πολὺ περισσότερον φρονηματισμοῦ, ἐπικουρουμένου ἀπὸ τὰ λοιπὰ τοῦ Σχολείου μαθήματα, καὶ ἐμπνεομένου ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τῆς κοινωνίας παραδείγματα.

Ὁρθῶς ἐλέχθη εἰς τὸ Σεμινάριον τῶν Γυμνασιαρχῶν, ὑπάρχουν κείμενα — ἀρχαῖα — καὶ νέα τὰ ὁποῖα συντελοῦν εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ μαθητοῦ καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν του διαπαιδαγώγησιν. Εἰς τῶν συμμετασχόντων (1) δικαίως ἐτόνισε τὴν ἀξίαν τοῦ «Ἐπιταφίου» τοῦ Περικλέους. Πρέπει ὅμως νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἅμα τῇ γεννήσει του συνδέεται βεβαίως μὲ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ δὲν ἀνήκει εἰς αὐτό. Ὁμοιάζει μὲ τὸν ἀθλητὴν τῆς σκυταλοδρομίας, ὁ ὁποῖος παραλαμβάνει ἀπὸ τὸν προηγούμενον τὴν σκυτάλην ὄχι διὰ νὰ τὴν κρατήσῃ ἀλλὰ τρέχει διὰ νὰ τὴν παραδώσῃ εἰς τὸν ἐπόμενον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι δεσμώτης ἀλλὰ ἐκμεταλλεὺς τοῦ παρελθόντος. Ἐξορμᾷ ἀπ' αὐτὸ διὰ νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ μέλλον χρησιμοποιοῦν τὴν παράδοσιν καὶ ἀπορρίπτων τὰ περιττὰ βάρη διὰ νὰ δημιουργήσῃ ἰδικὸν του παρὸν προπαρασκευαστικὸν τοῦ μέλλοντος. Οὐδεὶς δρομεὺς ἢ ἀπλῶς βαδίζων ἄνθρωπος προχωρεῖ βλέπων πρὸς τὰ ὀπίσω. Ὁ σεβασμὸς τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ καλὴ χρησιμοποίησις τῶν καλῶν του ἔργων εἶναι γόνιμος, ἐνῶ ἡ προγονοπληξία σημαίνει μαρασμὸν, ἐκμηδένισιν τοῦ παρόντος, ἀνυπαρξίαν μέλλοντος. Τοῦτο εἶναι θεμελιώδες ἔργον τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς, ἰδίᾳ εἰς τὸν τόπον μας, ὁ ὁποῖος τὴν 1ην Νοεμβρίου τοῦ 1920 ἀπηνήθη τὸ ἰδανικὸν τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ πρέπει νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ μίαν ἐπίσης μεγάλην ἰδέαν: τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος διὰ πλήρους ἀξιοποιήσεως τῶν δυνάμεών της, τῶν ἀψύχων καὶ ἐμφύχων. Αὐτὸ εἶναι μέγα ἔργον τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς τοῦ Ἑλληνος ἀναζητοῦντος ἰδανικὰ μέσα εἰς μίαν ἐποχὴν παρακμῆς, ἀναζητοῦντος φῶς μέσα εἰς τὸ σκότος καὶ ἐλπίδας εἰς στιγμὰς ἀπορίας διὰ τὸ μέλλον του, ἀφοῦ στερεῖται φίλων καὶ περισφίγγεται ἀπὸ ἐχθροὺς ἀδυσωπήτους.

Ἄλλως τε σήμερον διεμορφώθη «κατάστασις πολίτου» ἀδιανόητος ἄλλοτε. Πολίτης μὲ ἴσα δικαιώματα εἶναι καὶ ἡ γυνή, ἐνῶ δοῦλοι ἢ δουλοπάροικοι δὲν ὑπάρχουν τουλάχιστον ἐν Εὐρώπῃ. Ὁ δημόσιος βίος ἔχει ἄρδην μεταβλη-

1) Φίλος παριστάμενος εἰς τὸ «Σεμινάριον» μοῦ ὑπέμνησε τὴν πρότασίν μου, εὐθύς μετὰ τὸ Κίνημα Πλαστήρα, ὅπως ἐκτυπώθῃ ὁ «Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους» καὶ διανεμηθῇ δωρεάν εἰς χιλιάδας ἀντιτύπων διὰ λόγους πολιτικῆς διαπαιδαγωγήσεως, διότι διησθανόμεν τότε πόσον ἦτο ἀναγκαῖον μετὰ μίαν τὸσον ἀνόητον καὶ ἀντιπροοδευτικὴν ἀνωμαλίαν νὰ ἐπαναληφθοῦν τὰ διδάγματα τοῦ Θουκυδίδη καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν κόπωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἀπὸ τῆν παρακώσμιον οικονομικὴν κρίσιν, κόπωση καὶ νεύρωσιν, ἡ ὁποία ἔφερε πρῶτον τὴν περίφημον «κοσμογονίαν» καὶ τὴν δικτατορίαν βραδύτερον, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἐσταμάτησεν ἡ ὀμαλὴ ἐξέλιξις τῆς πολιτικῆς ζωῆς εἰς τὴν Πατρίδα μας.

Ὁ γράφων τὰς γραμμάς αὐτάς ἐζήτησε ἐπίσης καὶ ἐπέτυχε νὰ περιληφθῇ εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν «ἐκδηλώσεων, τῆς Σχολῆς Ξεναγῶν Ε.Ο.Τ.» εἰσαγωγικός λόγος καὶ ἀπαγγελία τοῦ «Ἐπιταφίου» τοῦ Περικλέους ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐπιτοπίου εἰς τὸν Κεραμεικὸν ἀρχαιολογικοῦ μαθήματος, ὥστε τὰ ὅσα ἠκούσθησαν τῷ 431 π.Χ. νὰ ἐπαναληφθοῦν εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ὡς αἰώνια ὑποθήκα διὰ τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν, ὁ ὁποῖος μὲ τοὺς παλαιούς καὶ προσφάτους ἀγῶνας του συνεπλήρωσε πολὺπτυχον δράσεως ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας καὶ κατὰ τῆς βίας, ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας καὶ κατὰ τοῦ δεσποτισμοῦ, ὑπὲρ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ κατὰ τῆς ἀντιδράσεως εἰς τὴν Πρόδον, ὑπὲρ τοῦ Φωτὸς καὶ κατὰ τοῦ σκότους.

Ἄλλὰ ἐρωτῶ διατί ὄχι καὶ τοὺς Πέρσας τοῦ Αἰσχύλου ἢ τὸν Πανηγυρικὸν τοῦ Ἰσοκράτους ἢ τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Δημοσθένους ἢ τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Σικελιανοῦ;

θῆ. Ἡ μεγάλη ἡγέτις Ρόζα Λούξεμπουργκ ἀμφιβάλλω ἐὰν θὰ εἶχε φαντασθῆ ὅτι μίαν ἡμέραν εἰς μίαν ἄλλοτε ἀποικίαν, τὴν Κεϋλάνην, μία γυναίκα θὰ ἐξελέγετο πρωθυπουργός, ἐνῶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, λεγομένων πολιτισμένων, οἱ ὅποιοι πιστεύουν εἰς τὰς διαφορὰς χρώματος καὶ ἀγωνίζονται νὰ ἐπιβάλουν τὴν λευκὴν φυλὴν, ὡς ἐὰν ὁ Δημιουργὸς εἶναι λευκὸς καὶ ὄχι Πνεῦμα.

Εἰς τοὺς Καθηγητὰς τῶν Φρονηματιστικῶν μαθημάτων ἀνήκει ἡ τιμὴ καὶ ἡ εὐθύνη τῆς ἐν γένει ἀγωγῆς τῶν μαθητῶν, ἀλλ' εἰς τὸν εἰδικὸν Καθηγητὴν ἀπόκειται νὰ παρουσιάσῃ εἰς ἐν ἐνιαῖον σύνολον τὰς ἀπαραιτήτους γενικὰς καὶ εἰδικὰς γνώσεις καὶ ἐξ αὐτῶν νὰ συναγάγῃ καὶ τὰ ἐπὶ μέρους καὶ εἰς τὸ σύνολον διδάγματα. Αὐτός, ἴσως περισσότερον παντὸς ἄλλου, ὡς συνθετικὸς Διδάσκαλος, θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἐξανθρωπισμένον παραγωγὸν τῆς συγχρόνου ἐποχῆς, συντελεστὴν συνειδητὸν καὶ ὑπερήφανον διὰ τὸ ἔργον του, τὸν ἱκανὸν ἐπαγγελματίαν, τὸν καλὸν Ἑλληνα καὶ Εὐρωπαῖον, τὸ χρήσιμον μέλος τῆς διεθνοῦς ζωῆς.

* * *

Ζῶμεν εἰς μίαν περίοδον μὲ κινδύνους τοὺς ὁποίους δὲν ἐγνώρισεν ἡ πρὸ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ζωὴ. Ὁ δεσποτισμὸς προσέλαβε νέαν μορφήν, τὸν ὀλοκληρωτισμὸν μαύρου ἢ ἐρυθροῦ χρώματος, μὲ συνθήματα ψεύδους καὶ ἀπάτης, τείνοντα ὄχι εἰς τὴν ἐπικράτησιν μιᾶς φυλῆς ἢ ἐνὸς κράτους, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, εἰς τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ ἀτόμου δῆθεν ὑπὲρ τοῦ Συνόλου, ἀλλὰ πράγματι μιᾶς σπείρας ἢ ἐνὸς κόμματος, συνθήματα κατ' ἀνάγκην τείνοντα εἰς τὴν θεοποίησιν δυναμικῶν ἀτόμων, τὰ ὅποια τὴν κακουργίαν θεωροῦν ἐθνικὴν πράξιν ἢ τὸ ἐγκλημα ὡς ἄμυναν τῆς δῆθεν ἐπαναστάσεως.

Ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ «Πολιτικὴ Ἀγωγή» εἶναι μακρὰ ἴσως θεραπεία μιᾶς ἐπωδύνου καὶ μακροχρονίου νόσου, ἡ ὅποια ἤρχισε μετὰ τὴν προδοσίαν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ καὶ ὀλοκληρώθη μέσα εἰς τὸν φασισμὸν καὶ τὸν ναζισμὸν εἰς Χώρας, ὅπου ἐν τούτοις ἐγεννήθησαν Ἄνθρωποι, ὅπως ὁ Κάντ ἢ ὁ Μπετόβεν, ὁ Γαριβάλντι ἢ ὁ Μαντζόνι, ὁ Τολστόι ἢ ὁ Ντοστογιέφσκι.

Ἡ διδασκαλία εἶναι ὁ σπóρος ὁ καλὸς καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ «Ἀγωγή τοῦ Πολίτου», ὡς σύνολον γνώσεων καὶ καθοδηγήσεων, εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν Σχολείων. Ἡ διδασκαλία καλεῖται νὰ διαφωτίσῃ τὸν πολίτην διὰ τὰ Δικαιώματά του καὶ τὰς Ὑποχρεώσεις του ὡς διοικούντος ἢ διοικουμένου, εἰς μίαν μάλιστα τὸσον τεταραγμένην ἐποχὴν, ὅπου τὰ πάθη συσκοτίζουν τὴν σκέψιν ἢ ὅπου ἀντιθέτως ἡ ἀδιαφορία τείνει νὰ ὑπερκαλύψῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ χρέους πρὸς τὸ Σύνολον. Εἰς ἐποχὴν ὅπου ἡ κυριαρχία τοῦ Κράτους προσπαθεῖ νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀτόμου ἢ ὅπου τὸ ἄτομον ἀντιθέτως αἰσθάνεται μῖσος καὶ περιφρόνησιν πρὸς τὸ Κράτος. Εἰς μίαν ἐποχὴν, ὅπου ζητεῖται ἡ Ἀγωγή, δηλαδὴ ἡ διαφώτισις, ἡ πειθὼ ἐν ὀνόματι τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ κοι-

νοῦ συμφέροντος ὡς ἀντιμετωπίσει τὴν προπαγάνδαν, μέσον ἀποτελεσματικὸν ἐξαθλιώσεως καὶ ἐξαχρειώσεως τῶν μαζῶν, ἐνῶ ἡ Παιδεία, τῆς ὁποίας μία μορφή εἶναι ἡ Πολιτικὴ Ἄγωγὴ ἀγωνίζεται νὰ ἐξανθρωπίσει τὸν ἄνθρωπον μέσῳ εἰς τὸν σύγχρονον τεχνολογικὸν παραγωγικὸν ὀργανισμόν.

Ἄλλὰ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον, ἐξίσου σημαντικὸν τῆς μέρος, ἡ Ἄγωγὴ τοῦ Πολίτου εἶναι πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἡ λύσις πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὸ ἐν γένει κοινωνικὸν-πολιτικὸν περιβάλλον, τὸ ὁποῖον εἴτε διὰ τῆς νομοθεσίας καὶ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, εἴτε λόγῳ ἐθίμων καὶ συνηθειῶν καὶ παραδόσεων, εἴτε διὰ τῆς οικογενειακῆς ἀνατροφῆς, εἴτε διὰ κοινωνικῶν κυρώσεων, εἴτε διὰ τοῦ παραδείγματος, ἰδίᾳ τῆς ἰθύνουσας τάξεως καὶ τῶν πολιτικῶν ἐν γένει ὀργάνων, ἐμπνέει καὶ καθοδηγεῖ, παραδειγματίζει καὶ φρονηματίζει τοὺς πολίτας. Ἄνευ τῆς συνεργασίας αὐτῶν τῶν δύο παραγόντων, τῆς διδαχῆς δηλονότι καὶ τοῦ παραδείγματος, ἡ διαπαιδαγώγησις τοῦ πολίτου πρὸς ἄσκησιν τῶν δικαιωμάτων του ἢ κατ' αὐτὴν ἢ πρὸς ἢ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων του εἶναι κατὰ βάσιν προβληματικὴ. Τὸ παράδειγμα ἐμπεδώνει καὶ δικαιολογεῖ τὴν διδασκαλίαν καὶ αὐτὴ μετὰ τὴν σειράν της ἐπεξηγεῖ καὶ ἐξυψώνει τὸ παράδειγμα, ἄλλως ἢ διδασκαλία εἶναι κενολόγος φλυαρία καὶ τὸ παράδειγμα δὲν ἔχει τὴν θεωρητικὴν του θεμελίωσιν καὶ ἡ ἀνάμνησις του παρέρχεται καὶ παράδοσις δὲν σχηματίζεται. Ἄπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παράδειγμα ἀποτελοῦν τοὺς συνδετικούς κρίκους, ποὺ συνδέουν τὸ παρελθὸν μετὰ τὸ παρὸν καὶ αὐτὸ μετὰ τὸ μέλλον.

Οὕτω ὁ κανὼν τοῦ δημοσίου δικαίου, ὁ ρυθμίζων τὸν δημόσιον βίον τῶν Ἑλλήνων, ἐμφανίζεται ὅτι δὲν εἶναι αὐθαίρετον νομικὸν κατασκευάσμα ἀλλὰ πηγάζει λόγῳ τῆς ἀνάγκης συμβιώσεως, ἐκ κανόνος δηλονότι ἐπιβληθέντος ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς Κοινωνίας (Κοινωνικὴ Ἄγωγὴ) ἢ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς (θύραθεν ἢ χριστιανικῆς). Τότε ἡ μὴ συμμόρφωσις πρὸς τὸν νόμον δὲν συνεπάγεται μόνον νομικὰς, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὰς ἢ καὶ θρησκευτικὰς κυρώσεις. Ἡ ἐξύβρισις τῶν θείων εἶναι συγχρόνως παράβασις κανόνος τοῦ δικαίου, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Εἶναι περιέργον ὅτι αἱ Δέκα Ἐντολαί, παρὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων, παραμένουν βασικοὶ κανόνες τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας ὀργανωμένης εἰς Πολιτείαν, ἀνεξαρτήτως ἐὰν ὑπάρχη-καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχη-πλήρης καὶ ἀπόλυτος ἀνεξίθρησκεία. Δὲν εἶναι, βεβαίως, αἱ Ἐντολαί ἄρκεται, διότι περιέχουν ἄρνησιν, ἐνῶ ἡ ζωὴ ἀναζητεῖ, ὄχι μόνον ἀπαγορεύσεις, ἀλλὰ καὶ καταφάσεις καὶ θετικὰς ὑποδείξεις.

Πάντως βέβαιον εἶναι ὅτι βασικὸν ρόλον παίξει τὸ παράδειγμα, τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην δίδει ἢ ἐκάστοτε ἰθύνουσα τάξις· ἄνευ αὐτοῦ ἡ διδασκαλία καταλήγει εἰς μίαν κουραστικὴν κενολογίαν, ἂν ὄχι καὶ εἰς ἀντιδραστικὴν τοποθέτησιν τοῦ διδασκομένου, κουρασμένου ἀπὸ διδακτικὴν φλυαρίαν μὴ συνοδευομένην ἢ εἰς ἀντίθεσιν εὐρισκομένην πρὸς τὸ παράδειγμα, πρὸς τὸ ἦθος τοῦ διδάσκοντος, τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου, τοῦ Κυβερνήτου, τοῦ ἰθύνοντος κοινωνικοῦ παράγοντος. Ἡ κενολόγος φλυαρία ἀποσπᾷ, ἴσως, χειροκροτήματα ἢ καθαρῶς ἐπιδερμικὰς συγκινήσεις ἀλλὰ δὲν διδάσκει, δὲν φρονηματίζει· εἶναι ἐρεθιστικὸν ποτὸν τῆς στιγμῆς καὶ ὄχι σωτήριον φάρμακον, δύναται νὰ δημιουργῆ-

ση, ἀκόμη θύελλαν μὲ καταστροφάς, ἀλλὰ δὲν καθίσταται γονιμοποιὸς βροχὴ ἀναγκαία εἰς κατάλληλον ἔδαφος διὰ καλλιέργειαν καὶ παραγωγὴν.

Ἐν κράτος δύναται νὰ διαθέτῃ πλείστα μέσα προπαγάνδας καὶ ἀκόμα μέσα ἐξαναγκασμοῦ, δὲν δημιουργεῖ ὅμως ἀγωγὴν ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι φωτεινὸν παράδειγμα, δὲν διαθέτει λειτουργοὺς ἀξίους τῆς ἀποστολῆς των, ἀλλ' ἀντιθέτως γραφειοκράτας ἀναξίους τοῦ λειτουργήματός των.

* * *

Τὸ Σχολεῖον ἔχει διὰ τὸ μορφωτικὸν του ἔργον κατ' ἀνάγκην περιορισμένα τὰ μέσα : τὰ μαθήματα πρὸς τοὺς σπουδαστάς, τὰς διαλέξεις του πρὸς εὐρύτερον κοινόν, τὰς δημοσίας συζητήσεις μὲ εἰδικούς καὶ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενους, τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ διαφωτιστικὰς του ἐκδόσεις. Τὸ ἔργον του μὲ τὰς τέσσαρας αὐτὰς ἐκδηλώσεις του εἶναι μορφωτικὸν καὶ ἠθοπλαστικόν, τόσον δυσχερὲς ὅσον καὶ ὑψηλόν, τόσον τιμητικόν ὅσον καὶ κοπιαστικόν. Τὴν Ἀλήθειαν, τὴν ἠθικὴν, τὸ Κοινωνικὸν συμφέρον ζητεῖ νὰ ἐξυπηρετήσῃ μὲ τοὺς Διδασκάλους προσερχομένους μὲ ὄνειρα, μὲ χρυσᾶς ἐλπίδας, νὰ ἀσκήσουν τὸ ὑπέροχον λειτούργημα των, διὰ νὰ γνωρίσουν πικρίας, κόπους καὶ ἀπογοητεύσεις, διὰ νὰ ἐξέλθουν κάποτε κουρασμένοι καὶ στεφανωμένοι μὲ τὸν ἀκάνθινον στέφανον τῆς ἀγνωμοσύνης καὶ τῆς ἀποκαρδιώσεως.

Χαρακτηριστικὸν ἐξ ἀντιθέτου φαινόμενον τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ ὀσημέραι αὐξάνουσα ἀξία τῆς διαφημίσεως, στηριζομένης πλέον ἀσφαλῶς ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς ψυχολογίας εἰς τὴν οικονομικὴν ζωὴν. Ἐξῆσα τὴν ἐποχὴν ὅπου ἡ διαφήμισις ἦτο μικροτάτη, ἀπλῆ κατ' οὐσίαν ἀγγελία ἐνὸς γεγονότος σχετιζομένου μὲ τὴν οικονομικὴν δρᾶσιν μιᾶς ἐπιχειρήσεως. Σήμερον ἡ διαφήμισις λέγεται «Δημοσιότης» καὶ κατέστη ὁ κύριος παράγων τοῦ marketing. Δημιουργεῖ ἀνάγκας καὶ ἐξυπηρετεῖ πωλητὰς καὶ ἀγοραστὰς, ἐντυπωσιάζει, ὑποβάλλει καὶ εἰς τὸ τέλος ἐπιβάλλει, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ πείσῃ ἢ ν' ἀποδείξῃ, διότι γνωρίζει ὅτι αἱ μᾶζαι καὶ τὰ ἄτομα εἶναι ἀπληστα διὰ πληροφορίας, διὰ νέα. Οὕτω πως τὸ σλογκάν, ἡ ἐπανάληψις, σύνδεσις τοῦ διαφημιζομένου βακαλάου μὲ μουσικὴν Μπετόβεν, ἡ δημιουργία περιέργων συναισθημάτων, ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐγωισμοῦ, ἡ γένεσις ἀκόμη φόβου ἢ καὶ συννοχῆς εἶναι μέσα τὰ ὅποια ἐχρησιμοποίησεν ἡ πολιτικὴ προπαγάνδα καὶ χρησιμοποιεῖ ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει ἡ «Δημοσιότης» ὡς ὄργανον τοῦ marketing, πολιτικῶς δὲ δημιουργεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ οικονομικοῦ πεδίου καταστάσεις, αἱ ὅποια ἐνθυμίζουσιν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ τὸν ἐπαναστατικὸν «μπλανκισμόν» ἢ τὸν δικτατορικὸν «μπουλανζισμόν», διὰ νὰ γίνῃ ἐνίοτε ἡ ἀποκάλυψις ὅτι πρόκειται περὶ ἀπάτης συνδυαζούσης τὸ γελοῖον καὶ τὸ τραγικόν, ὅπως συνέβη μὲ τὴν περίπτωσιν τοῦ στρατηγοῦ Boulanger εἰς τὴν Γαλλίαν.

Αἱ θρησκείαι ἔκαμαν γενναίαν χρῆσιν καὶ τοῦ μύθου καὶ τῶν συνθημάτων. Ὁ Μωϋσῆς, ὁ Βούδδας, ὁ Ζωροάστρης ἢ ὁ Μωάμεθ καὶ ἄλλοι ἐστήριξαν τὴν προσπάθειάν των βασικῶς ἐπὶ τοῦ μύθου τῆς προσωπικότητός των, ἢ τῆς θεϊκῆς των προελεύσεως ἢ τῆς ἰδιορρύθμου ἐπικοινωνίας των μὲ τὸν Θεόν, διότι, ἴσως καὶ ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ, ἂν καὶ οἱ Κινεζοὶ ἀπέδειξαν

ὅτι ἐμόρφωσαν τρόπον ζωῆς ὄχι ἐπὶ τοῦ μύθου, ἀλλ' ἐπὶ μιᾶς μεγάλης προσωπικότητος, ὅπως ὁ Κομφούκιος, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ μίαν βασικὴν ἰδιορρυθμίαν τῆς ζωῆς των.

Πέραν ὅμως τούτων ἡ προπαγάνδα διαθέτει ἄλλα μέσα, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι ὄργανον τοῦ Κράτους, ὁπότε καὶ αὐτὸ τὸ Σχολεῖον ρυπαίνει, τὸ ὑποβιβάζει καὶ τὸ ἐξευτελίζει. Δὲν διστάζει νὰ μεταβάλλῃ εἰς μᾶζαν τοὺς μαθητὰς καὶ τοὺς φοιτητὰς μὲ ὁμοίομορφον στολήν, μὲ ἄσματα κατωτάτου ποιοῦ, μὲ ἐκδηλώσεις ὑποβιβαζούσας ἢ ἐξευτελίζουσας τοὺς νέους, μὲ ὑποκίνησιν ὄλων τῶν κατωτέρων ἐνστίκτων τοῦ ζώου, μὲ δῆθεν εὐεργετικὰς διατάξεις ὑπὲρ τῶν πνευματικῶς ἀναπήρων ἢ τῶν ἀμελῶν καὶ οὐδέποτε ὑπὲρ τῶν καλῶν σπουδαστῶν, μὲ διαφθορὰν σεξουαλικήν, μὲ ὀνομασίαν τῆς ἔδρας π.χ. τῶν Ἀνωτέρων Μαθηματικῶν εἰς ἔδραν Ἀνωτέρων Χιτλερικῶν Μαθηματικῶν ἢ τῆς ἔδρας τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, τοῦ κατ' ἐξοχὴν μαθήματος τῆς Ἐλευθερίας, εἰς ἔδραν «Φασιστικῆς Ἰδεολογίας». Δὲν διστάζει εἰς τὸν ἕξανδραποδισμόν ἢ τὴν ἐξουθενώσιν τῶν Διδασκάλων ἢ τὴν ἐξόντωσίν των.

Ἡ προπαγάνδα διαθέτει τὸν τύπον καὶ γενικῶς τὸ ἔντυπον, τὸ ραδιοφῶνον, καταπληκτικὸν μέσον τῆς ἐποχῆς μας, τὸ θέατρον, τὰ «πολιτικὰ σεμινάρια», ἡ παρακολούθησις τῶν ὁποίων εἶναι ὑποχρεωτική, διότι ἄλλως τίθεσαι ἐκτὸς κόμματος ἢ ἐκτὸς ἐργασίας, καθίσταται ὑποπτὸς καὶ «λεπρός», τὰς «σχολὰς τελειοποιήσεως» ὅπου καταρτίζονται οἱ προπαγανδιστὰι καὶ οἱ «ἀγκιτάτορες», τὰ ἑκατομύρια τῶν δωρεὰν διανεμομένων ἐντύπων, τῶν ὁποίων ἐκάστοτε τὸ περιεχόμενον μεταβάλλεται πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἐκάστοτε κρατούντων καὶ πρὸς διαγραφὴν, δυσφήμισιν καὶ κατασυκοφάντησιν τῶν ἀντιπάλων, τῶν τέως κρατούντων, τὴν μουσικὴν, τὸ θέατρον καὶ τὰς παρελάσεις μὲ τὰς πολυχρῶμους καὶ πολυσχῆμους καὶ πάντως κακοῦ περιεχομένου πινακίδας καὶ πᾶν ὅτι διαθέτει ἢ σημερινὴ ἐποχὴ διὰ νὰ ἐρεθίσῃ καὶ νὰ διεγείρῃ, διὰ νὰ ὑπνωτίσῃ καὶ νὰ ἐξαθλιώσῃ τὰς μᾶζας.

Ἡ προπαγάνδα ὑπὸ τὴν σημερινὴν μορφήν της εἶναι σύλληψις μιᾶς τῶν μεγαλύτερων προσωπικοτήτων τῶν αἰώνων, τοῦ Λένιν, μεγαλοφουοῦς ἡγέτου καὶ δημιουργοῦ καὶ ἐν ταυτοῦ προπαγανδιστοῦ, ἐμπνευστοῦ καὶ ὑποκινητοῦ μᾶζων.

Παλαιότερον ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ εἶχε συλλάβει τὴν ἀξίαν τῆς προπαγάνδας ἀντιμετωπίζων τὸν ἑτερόκλητον ὄχλον τῆς Ρώμης. Τὸ σύνθημα «ἄρτον καὶ θεάματα» ἢ ἐν ἐλλείψει ἄρτου μόνον «θεάματα» ἐξάπτοντα τὰ χειρότερα ἐνστίκτα τοῦ ὄχλου ἦτο σύνθημα ἀντάξιον τῆς ἐποχῆς του, ἡ ὁποία ἐνῶ προπαρρασκεύαζε τὴν ρωμαϊκὴν κοσμοκρατορίαν τῶν αὐτοκρατόρων, συγχρόνως ὑπενόμεινε τὰ θεμέλιά της, διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ μόνον ἄρτον καὶ θεάματα, ἀλλὰ τί τὸ βαθύτερον καὶ ἀνώτερον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἡ προπαγάνδα. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ Ἰακωβίνοι εἶχον προηγηθῆ μὲ τὰς «Λέσχας των» κατὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν, δὲν εἶχον ὅμως συλλάβει τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξίαν τῆς προπαγάνδας ἐν τῇ πληρότητί της, ὅπως ὁ Λένιν, ὁ ὁποῖος—καὶ τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικόν—ἔδιδε ἐξήγησιν λογικὴν, ἔστω καὶ ἐὰν κατέληγεν εἰς ἐκμετάλλευσιν τῶν ἐνστίκτων. Πάντως ἡ προπαγάνδα

τοῦ Λένιν ἀποβλέπουσα νὰ ἐξυψώσει, νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ νὰ προωθήσῃ, ἰδίᾳ πρὸς παραγωγικὴν δρᾶσιν τὸν ρωσικὸν λαὸν τῶν μουζίκων, ἦτο ἀπλῆ, λογικὴ, ἀνθρωπίνῃ. Ὁ Λένιν ἐπίστευεν εἰς τὸν Λαὸν καὶ δι' αὐτὸν ἠγωνίζετο.

Ἡ προπαγάνδα κατέστη λέξις πραγματικὰ ἀπεχθής, ὅταν ὁ σταλινισμὸς ἐξεμεταλλεύθη ἀπὸ τὸν δημιουργικὸν πολλακίς μῦθον, τὸν ὁποῖον τόσον ἐπιτυχῶς ἀνέλυσεν, ἐξήγησε καὶ ἐτόνισεν ὁ Σορέλ, μέχρι τῶν ψυχώσεων, διὰ τῆς διαστροφῆς τῶν γεγονότων, τῆς πείσμονος ἐπαναλήψεως νευρωτικῶν συνθημάτων, τῆς ἀσυστόλου ἀλλοιώσεως τῶν γεγονότων, τῆς ἀνενδοιάστου παραποιήσεως τῶν ἀριθμῶν.

Τὴν μεγάλην ἐπαναστατικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Λένιν διεδέχθη ὁ Στάλιν, μία βεβαίως ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας κρατικὰς μορφὰς εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν, ἢ καὶ ὑπεράνω, μὲ τὸν Χαμουραμπὶ ἢ τὸν Ραμοῦσιν τὸν II ἢ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον ἢ τὸν Καίσαρα ἢ τὸν Καρλομάγνον ἢ τὸν Κάρολον Κουίντον ἢ τὸν Ἰβάν τὸν Τρομερόν ἢ τὸν Μέγαν Πέτρον ἢ τὸν Ναπολέοντα. Μὲ τὴν ἐμφάνισίν του ἡ προπαγάνδα—διαφώτισις τοῦ Λένιν—προσέλαβε τὴν μορφήν τῆς θεοποιήσεως τοῦ δικτάτορος, μαζί μὲ τὴν πλήρη μεταβολὴν τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς ὀλοκληρωτικὸν μονοκομματικὸν κράτος. Ὁ Λένιν ἔβλεπε τὸν Λαὸν καὶ ἀπέβλεπε νὰ μεταβάλῃ τὸν μουζικὸν εἰς ἐλεύθερον ἄνθρωπον. Ὁ Στάλιν μετέβαλε τοὺς ρώσους εἰς μᾶζαν, χρησιμοποιοῦν τὴν προπαγάνδαν ὡς κύριον μέσον. Ὁ Μουσσολίνι τὸν ἠκολούθησε. Ντεκλαματουὰρ τύπος, μεταξύ ἰσχυρᾶς προσωπικότητος, ἠθοποιῶν τοῦ μελοδράματος καὶ φαιδροῦ προσώπου, ἐπεβλήθη, ἀλλὰ δὲν ἐθεοποιήθη. Οἱ Ἰταλοὶ ἔλεγον γελῶντες: «ὁ Μουσσολίνι ἔχει πάντοτε δίκαιον», ἀλλὰ πιστεύω ὅτι ἡ λατινικὴ καὶ λομβαρδικὴ προέλευσις των, ὁ αἰσθηματισμὸς των, ἡ καλλιτεχνικὴ παράδοσις δὲν ἐπέτρεπον τὴν ὀριστικὴν καὶ ὀλοκληρωτικὴν ἐπιβολὴν του. Ἔλειπεν ἄλλωστε ἀπὸ τὸν φασισμὸν ἡ ἰκανότης τῶν ἐκκαθήσεως, εἰς τὰς ὁποίας διεκρίθη ὁ σταλινισμὸς. Ὁ φασισμὸς ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὸ ἔπακρον τὰς θορυβώδεις παρελάσεις, εἰς τὸ βάθος τῶν ὁποίων εἶχε τόσῃν θέσιν τὸ κωμικὸν στοιχεῖον, ἐνῶ ὁ σταλινισμὸς εἶχε τὴν τρομοκρατικὴν ἀποφασιστικὴν τῆς Γκεπεοῦ, ἡ ὁποία συνέχισε καὶ ὀλοκλήρωσε τὸ ἔργον τῆς τσαρικήσ ὀχράνα. Ἡ προπαγάνδα ἡ φασιστικὴ εἶχε ν' ἀντιπαλαίσῃ κατὰ μίαν δημοκρατικὴν παραδόσεως τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ, ἐξ οὗ καὶ μία ἀτελεύτητος σειρὰ ἐν Ἰταλίᾳ χαριτωμένων ἀντιφασιστικῶν ἀνεκδότων, ἐνῶ ὁ σταλινισμὸς εἶχε σύμμαχον τὴν ἰδέαν τοῦ «πατερούλη—τσάρου» τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, ἀγαθοῦ καὶ εὐπίστου λαοῦ, μὴ ζήσαντος ποτὲ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῶν δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Τὸ habeas corpus δὲν ἠκούσθη ποτὲ ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἐπομένως ἦτο ἀκατανόητον αὐτὸ πού ἀποτελεῖ τὸ σύνθημα τῶν ἐλευθέρων λαῶν «habeas corpus et mentem».

Ὁ χιτλερισμὸς ὑπῆρξεν ἡ ὀλοκλήρωσις τῆς προπαγάνδας καὶ μάλιστα ὡς πλήρης μεταβολὴ τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς εἰς «χιτλερικὴν καθοδήγησιν», τῆς ὁποίας βάσις δὲν ὑπῆρξαν μόνον τὰ ρατσιστικὰ συνθήματα πρὸς διαρπαγὴν τῶν ἰσραηλιτικῶν περιουσιῶν, ὄχι μόνον ἡ θεοποίησις συγερῶν ἐγκληματικῶν φυσιογνωμιῶν, ὅπως ὁ Χίτλερ κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον, ὁ Χίμλερ, ὁ Γκαίριγκ, ὁ Γκαίμπελς ἢ ἡ «ἠρωποῖήσις των» ἄλλων δευτερευόντων παραγόν-

των ἀλλὰ καὶ προπαντὸς ἡ κατεξευτέλισις ἐνὸς ὀλοκλήρου λαοῦ, πλειοδοτοῦντος εἰς τὰ ἐγκλήματα, χειροκροτοῦντος τὰ πλέον κτηνώδη συνθήματα, ἀποδεχομένου καὶ ἀγωνιζομένου πρὸς πραγμάτων κατακτητικῶν βλέψεων καὶ ἀπαυθρόπων πρωτοφανῶν εἰς τὴν ἱστορίαν ἐκδηλώσεων εἰς βάρος τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς βάρος, ὅ,τι καλύτερον ὁ Ἄνθρωπος εἶχε μὲ τόσους πόνους, θυσίας καὶ ἀγωνίας ἐπιτύχει εἰς τὴν διαδρομὴν τῆς ἱστορίας του εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ εἰς ὅλους τοὺς τόπους. Ὁ χιτλερισμὸς χρησιμοποιοῦν ὅλα τὰ μέσα τῆς συγχρόνου προπαγάνδας, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχε βεβαίως εἰς τὴν διάθεσίν του μία μεγαλοφυῆς γνωρίζουσα τὴν ἀξίαν τοῦ θρύλου καὶ τῆς προπαγάνδας προσωπικότης, ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ἐπέτυχε πλήρως νὰ ἐξανδραποδίσῃ ἕνα Λαόν, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις, ὅπως προηγουμένως ἐλέχθη, ἀνέδειξε μεγίστας ἠθικὰς προσωπικότητας καὶ πνευματικὰς κορυφὰς τῆς Ἀνθρωπότητος, ὅπως ὁ Γκαίτε ἢ ὁ Μπετόβεν.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ὅπου ὠργίαζεν ἡ προπαγάνδα τοῦ Στάλιν, τοῦ Χίτλερ καὶ τοῦ Μουσσολίνι, αἱ ἀληθεῖς Δημοκρατίαι εἶχον νὰ ἀντιτάξουν εἰς τὴν πλημμυρίδα τῶν συνθημάτων τῆς προπαγάνδας τὴν «Πολιτικὴν Ἀγωγὴν» ὡς κεφάλαιον τῆς Ἠθικῆς (τῆς θύραθεν φυσικά), τὴν Πολιτικὴν Ἀγωγὴν ἀγωνιζομένην νὰ διαφυλάξῃ τὰς πολιτιστικὰς ἀξίας αἱ ὁποῖαι ἐπήγαζαν κυρίως ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, ἀπὸ τὴν Ρώμην καὶ τὸν Χριστιανισμόν. Παρὰ ταῦτα ἡ Δημοκρατία ἐπέζησε ἐνῶ ὁ φασισμὸς καὶ ὁ χιτλερισμὸς ἐξέλιπον.

Εἰς τὸ προδοτικὸν σύνθημα «roui qui» καὶ «roui qui» τῆς χιτλερικῆς προπαγάνδας, ἐπικουρουμένης ἀπὸ τὴν ἰθύνουσαν τάξιν—στρατιωτικὴν, πολιτικὴν καὶ οικονομικὴν τῆς Γαλλίας—ματαιῶς τὸ Σχολεῖον, οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, αἱ λαϊκαὶ τάξεις ἠγωνίζοντο ν' ἀντιτάξουν τὰς παραδόσεις τῆς Γαλλίας, τὰ πατριωτικὰ τῆς ἰδεώδη, τὸ πνεῦμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τῆς Δημοκρατίας, τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ. Ματαιῶς διότι ἰσχυρότερα ἦσαν τὰ συνθήματα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Βισὺ καὶ τὰ τάνκς τοῦ Χίτλερ. Ἡ κουλτούρα, ἡ κλασσικὴ, ἀπεδείχθη ἀνίκανος καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ εἰς τὴν Γαλίαν, χώρας ὅπου ἐλατρεύθη τὸ κλασσικὸν πνεῦμα, νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κτηνώδη βίαν ἀποθεωθεῖσαν ἀπὸ τὴν προπαγάνδα ἢ τὸν ὑστερικὸν φόβον μεταβληθέντα εἰς δῆθεν λογικὴν καὶ ἐξευτελίσασαν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν. Δι' αὐτὸ ἡ Ἀντίστασις τῶν Λαῶν, κατὰ τὴν γερμανικὴν κατοχὴν, ἀποτελεῖ ἐν ὑπέροχον δίδαγμα διὰ τὴν Πολιτικὴν Ἀγωγὴν, διότι ἡ Ἀντίστασις ὑπὸ καθεστῶς τρόμου καὶ πείνης, προδοσίας καὶ ἐξαχρειώσεως ἀπετέλει τὴν πλέον ὠραίαν, τὴν πλέον πανηγυρικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς Ἀγωγῆς, ἡ ὁποία ἐδημιούργει ψυχικὴν ἀνάτασιν καὶ πόθον ἐλευθερίας εἰς τὸν καταδυναστευόμενον Πολίτην, τὸν ἐξανδραποδιζόμενον ἄνθρωπον. Ἡ Ἀντίστασις τῶν Λαῶν ἀποτελεῖ ἔπος, διὰ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανος ἡ Ἀγωγή καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον πρέπει ν' ἀντλήσῃ διδάγματα αἰώνια. Διότι δὲν ἀρκεῖ ἡ ὕπαρξις Δικαιωμάτων, ἢ ἡ ἀναγραφή των εἰς Συντάγματα καὶ Νόμους, χρειάζεται ἀκόμη ὁ ἀγὼν διὰ τὴν διατήρησιν των, ἢ ἀντίστασις κατὰ τῆς καταργήσεώς των.

**

Ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ — καὶ κατ' ἀνάγκην τοῦ κοινωνικοῦ γενικώτερον — ἐπιπέδου ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή ἔχει νὰ παίξῃ ἓνα ρόλον πολλάκις ἄχαρον, διαρκῶς δύσκολον, ἀλλὰ πάντοτε ἀναγκαῖον. Πάντως τὸ μόνον ὑπὲρ αὐτῆς εἶναι ὅτι ὁ κόσμος εἶναι κουρασμένος ἀπὸ τὴν προπαγάνδα, ἀπὸ τὰς ἡχηρὰς κραυγὰς, τὰς ἀπειλὰς καὶ τὰς ψευδοῦποσχέσεις, ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ζώωδους ἐνστίκτου.

Ἰδανικὸν τῆς Ἀγωγῆς εἶναι ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι ἡ ἀποκτῆνωσις του. Κουρασμένος ὁ ἄνθρωπος, ἀηδιασμένος, ἀλλὰ πάντοτε ἀγωνίων ἀναζητεῖ τὴν γαλήνην, τὸν ὄριμον καὶ ἡμερον διάλογον, ὄχι τὸν φαντισμὸν, ἀλλὰ τὴν πεποίθησιν ὅτι συμβάλλει εἰς μίαν κοινωφελῆ προσπάθειαν.

Αὐτὴν τὴν στιγμήν τοῦ προσγειωμένου ψυχικῶς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις πετᾷ εἰς τὸ ἄπειρον, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκμεταλλεῖται ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή; Ἐὰν ὄχι, πολὺ συντόμως ἡ κραυγὴ ἑνὸς νέου μανιακοῦ θὰ τὸν ὤθησιν πρὸς μίαν νέαν, ὀλοκληρωτικὴν πλέον, καταστροφὴν.

Ὁ «καρτεσιανισμὸς» ὑπῆρξεν ὁ ἀνίσχυρος ἀντίπαλος τῆς προπαγάνδας. Ἰσως ὁ πολὺς ὀρθολογισμὸς νὰ ὑπῆρξεν ἀθελήτος συνεργάτης τῆς προπαγάνδας, διότι ὁ ὀρθολογισμὸς ἀπευθύνεται πρὸς τὸ πνεῦμα, ἐνῶ ἡ προπαγάνδα ἀπευθύνεται εἰς τὸ ὑποσυνειδητόν, εἰς τὴν διέγερσιν αἰσθημάτων λανθανόντων, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πρωτογόνων ὁρμῶν, εἰς τὴν ἐξουθενώσιν τῆς σκέψεως, τὴν ἐκμηδένισιν τῆς προσωπικότητος, τὴν μαζοποίησιν τῶν ἀτόμων, εἰς τὸν παραμερισμὸν ἢ τὴν περιφρόνησιν κάθε λογισμοῦ, καὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ χιτλερισμοῦ, τὴν πλήρη ὑποδούλωσιν μὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν παντὸς ὅ,τι κτηνώδους εἰς τὸ βάθος τοῦ ἀνθρώπου ἀπομένει.

Ἡ προπαγάνδα ἀπὸ μέσον τακτικῆς καθίσταται οὕτω αὐτὴ αὐτῆ ἢ τακτικὴ, μετατρέπουσα καὶ ἀλλοιοῦσα τοὺς σκοποὺς καὶ συγγέουσα αὐτοὺς καὶ ἀντικαθιστῶσα αὐτοὺς μὲ τὰ μέσα. Οὕτω δημιουργεῖ, μὲ βάσιν τὸ ὑποσυνειδητόν, καὶ τὸν παραμερισμὸν ἢ τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ λογικοῦ ἢ τοῦ συνειδητοῦ, ψυχολογικοὺς νόμους ἀξίους πάσης προσοχῆς, διὰ νὰ ἐξευρεθοῦν οἱ νόμοι οἱ ψυχομιζόντες τὸ ἔργον τῆς ἀντι-προπαγάνδας καὶ ἰδίως τῆς Ἀγωγῆς. Ἡ προπαγάνδα δημιουργεῖ μίαν νευρωτικὴν κατάστασιν, μίαν ψυχασθένειαν, καὶ ἡ προσπάθεια τῆς Ἀγωγῆς κατ' ἀνάγκην εἶναι διπλῆ, διότι πρέπει νὰ ἐπιτύχῃ πρῶτον τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ψυχικῆς ὑγείας τοῦ νευρωτικοῦ καὶ τὴν πνευματικὴν του ἰσορροπήσιν καὶ μετὰ ταῦτα τὴν διαφώτισίν του.

Σύγχρονα μέσα πρέπει νὰ διαθέσῃ καὶ ἡ Ἀγωγή. Ἀλλὰ τότε προκύπτει κατ' ἀνάγκην ποῖα εἶναι τὰ διαχωριστικὰ ὄρια μεταξὺ διαφωτισμοῦ, καθοδηγήσεως, μορφώσεως, ἀγωγῆς, ἢ ὁποῖα ζητεῖ νὰ ἐξυψώσῃ τὸ ἄτομον καὶ τὸ Σύνολον καὶ τῆς προπαγάνδας, ἢ ὁποῖα ἀντιθέτως ζητεῖ νὰ ἐξαθλιώσῃ καὶ τὸ ἄτομον καὶ τὸ Σύνολον. Τὸ θέμα γίνεται πολὺ δυσχερέστερον προκειμένου περὶ τῆς διαφώτισεως ἐπὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων.

Ὁ Lord Brain ὀρθῶς ἔλεγεν «ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ μορφωθοῦν ὥστε νὰ ἐντρέπωνται νὰ δημοκοποῦν καὶ νὰ εἶναι ἀνίκανοι νὰ δημαγωγηθοῦν».

Ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι μέσον ἀντιμετωπίσεως τῆς προπαγάνδας. Μόρφωσις, ὅπως λέγει ὁ Huxley σημαίνει κατάρτισις ἀνθρώπων ἱκανῶν νὰ κάμουν συνειδητῶς ἐκλογὴν τῶν ὑπευθύνων ἀρχόντων. Δι' αὐτὸ τονίζει ὁ Monnier πρέπει νὰ ἐπαστατατήσωμεν κατὰ τῶν μύθων, νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὸ ἄτομον ὡς μονάδα ἀποτελοῦσαν τὸ Σύνολον καὶ νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὸν ὄχλον ἐξαφανίζοντα τὸ ἄτομον.

Ἡ Δημοκρατία πρέπει νὰ χρησιμοποίησῃ τὴν διαφώτισιν (τὶ ἔξοχος ἑλληνικὸς ὄρος) ἀκριβῶς διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν προπαγάνδα. Ὅσον ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι μεγαλυτέρα εἰς ἕκτασιν καὶ εἰς βάθος, τόσον πλέον ἀνίσχυρος γίνεται ἡ προπαγάνδα. Ὁ Λαὸς πρέπει νὰ εἶναι ἐνήμερος, πλήρως κατατοπισμένος καὶ ἱκανὸς νὰ ἀντιστῇ εἰς τὸν μῦθον, τὸ ψεῦδος, τὴν δημαγωγίαν. Ὁ Λαὸς ἔχει δικαίωμα νὰ γνωρίζῃ διὰ νὰ μὴ παραπλανᾶται. Καθῆκον καὶ συμφέρον εἶναι πλέον ἢ διαμόρφωσις τῆς κοινῆς γνώμης, ὥστε νὰ παύσῃ ὁ φανατικὸς ὄχλος νὰ φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ ἀδυναμία τῆς Δημοκρατίας διαφωτιζούσης ἀπέναντι τῆς προπαγάνδας τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, εἶναι ὅτι οὗτος βασιζέται ἐπὶ ἑνὸς μυστικισμοῦ σχηματιζομένου με πρόσωπα ἢ με συνθήματα ἢ ἀκόμη με κωνάνας ζωῆς, εἰς τοὺς ὁποίους μορφοποιεῖται ἡ ὑστερία τῶν μαζῶν.

Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς δὲν ἔχει τὸν ὀρθολογισμὸν τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον καθοδηγητὴς εἶναι τὸ καρτεσιανὸν πνεῦμα. Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς εἶναι αἰσθηματικὸς, ἔξω πολλάκις τῆς περιοχῆς τῆς λογικῆς, καταπληκτικὸς εἰς ἀνάστασιν εἰς στιγμὰς αὐθορμητισμοῦ, ἢ ἀντιθέτως εἰς κατάπτωσιν, ἐκρηκτικὸς, ἔξοχον δημιούργημα τοῦ περιβάλλοντος καὶ θῦμα του συγχρόνου. Αὐτὴ ἡ Ἑλληνικὴ γραμμὴ δημιουργεῖ τὸν Παρθενῶνα, ἀλλὰ συνάμα ὁ περιορισμένος χώρος τὸν μεταβάλλει εἰς στενὸν τοπικιστὴν, ἀνίκανον νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τῆς Ἑλλάδος. Θύτης καὶ θῦμα τῶν παθῶν του εἶναι ἔτοιμος νὰ γίνῃ βορὰ τῆς οἰασθήποτε προπαγάνδας, τοῦ οἰουδήποτε συνθήματος, ἔτοιμος νὰ ἐξοντώσῃ τὸν Θεμιστοκλῆ, διότι εἶναι Μέγας, τὸν Ἀριστείδην, διότι εἶναι Δίκαιος, τὸν Περικλῆ, διότι εἶναι Δημιουργός, τὸν Φωκίωνα, διότι εἶναι Ἐνάρετος, τὸν Σωκράτην, διότι εἶναι Σοφός, τὸν Κολοκοτρώνην διότι εἶναι Ὁ Ἀρχηγός, τὸν Βενιζέλον, διότι εἶναι Ὁ Ἐλευθερωτής. Ἐτοιμος νὰ δεχθῇ τὴν οἰανδήποτε συκοφαντίαν, ἀλλὰ καὶ συνάμα εἶναι Λαὸς πλήρης ἀμφιβολιῶν, μὴ δεχόμενος τὸ ὑπερφυσικόν, ἔτοιμος καὶ ἱκανὸς τὰ πάντα νὰ κρίνῃ, ἀλλὰ καὶ τὰ πάντα δυστυχῶς νὰ ἐπικρίνῃ με ἑλαφρότητα καὶ ἔτοιμος τὰ πάντα νὰ λησμονήσῃ καὶ τὰ πάντα νὰ συγχωρήσῃ, διότι στερεῖται ἱστορικῆς μνήμης καὶ συνειδήσεως, ἐξ οὗ καὶ δὲν δημιουργεῖ συνέχειαν τοῦ ἔργου του καὶ παράδοσιν.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν δεῖγμα ἀνοήτου, πολὺ ἀνοήτου λαοῦ, εὐπίστου καὶ ρομαντικοῦ, ἐνῶ συγχρόνως εἶναι λαὸς ὑπερευφυής, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀποδεικνύει ὅτι ὦν ὑπὲρ τὸ μέτριον καταστρέφει πᾶν ὅ,τι με τόσας μεγάλας θυσίας ἐπέτυχε, κινῶν τὴν κατάπληξιν καὶ τὴν περιέργειαν, ἀλλὰ καὶ διατὶ ὄχι καὶ τὸν μυκτηρισμὸν; Φιλότιμος καὶ γενναῖος, ἀνιδιοτελὴς ἀφαντάστως, ἔτοιμος εἰς τὴν πρώτην στιγμὴν ἀνατάσεως νὰ ὑπερβῇ τὰ ἐσκεμμένα ἢ ἔτοιμος

ἀντι χρημάτων νὰ προδώσῃ τὰ πάντα χωρὶς συναισθήσιν τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἀναξιοτήτος του.

Ἡ προπαγάνδα τῶν Περσῶν, τοῦ Φιλίππου, τοῦ Μιθριδάτη, τῶν Ρωμαίων, τῶν Τούρκων, παλαιότερον, τοῦ βαρῶνου Σέγκ, κατὰ τὸν πρῶτον Παγκόσμιον πόλεμον τὸ ἀντελήφθη καὶ τὸ ἐξεμεταλλεύθη πολλάκις, ἐνῶ συγχρόνως ὁ πατριωτισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐδημιούργει ἕνα Μαραθῶνα ἢ μίαν Σαλαμίνα, τὸ ἔπος τοῦ Λεωνίδα, τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἢ τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ. Ὅλη ἡ ἱστορία μας εἶναι ἱστορία καταπληκτικῶν ἀντιφάσεων, προδοσίας καὶ ἥρωισμοῦ, εὐκολοπιστίας καὶ εὐφυίας, κοπώσεως καὶ ἀνυψώσεως ψυχικῆς. Δι' αὐτὸ τὸν Ἑλληνα τῶν Περσικῶν πολέμων, διὰ τὸν ὁποῖον μὲ τὴν ὑπερφάνειαν ὠμίλει ὁ Αἰσχύλος, ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Ἰσοκράτης, διαδέχεται μετὰ ταῦτα ὁ γραϊκύλος τῆς Ρωμαϊκῆς κατοχῆς ἢ ὁ ραγιαῖς τῆς τουρκοκρατίας ἢ οἱ προσκυνημένοι τοῦ Μεγάλου μας Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος.

Μὴ αὐταπατώμεθα εἰς τοῦτο καὶ μὴ ἀπατώμεν. Οἱ μηδίζοντες καὶ οἱ λατινόφρονες ἢ τουρκόφρονες, οἱ νενέκοι, οἱ ρωσόφιλοι, οἱ ἀγγλόφιλοι καὶ οἱ ἀμερικανόφιλοι εἶναι χαρακτηριστικὰ δείγματα, ὅπως καὶ ἀντιθέτως οἱ μαραθωνομάχοι, οἱ Ἀκρίται τοῦ Βυζαντίου καὶ οἱ Ἀλβανομάχοι. Ὁ Ἕλληνας εἶναι περίεργον πλέγμα εὐπιστίας καὶ κριτικῆς. Ὅλη ἡ ἱστορία γέμει τοιοῦτων ἐκδηλώσεων, αἱ ὅποιαι ἐπηρέασαν βαθύτατα τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν. Ἀμφιβάλλει καὶ πιστεύει εἰς ἰδικὰς του παρορμήσεις πρωτογόνους ἢ καὶ εἰς ξένας εἰσηγήσεις, ἐνῶ συγχρόνως ἀμφιβάλλει, κρίνει καὶ ἐπικρίνει. Ἐνθουσιάζεται, μικρὸς τὸν ἀριθμὸν λαός, διὰ τὴν περιφρονῆσιν συνειδητῶς τὸν ἀριθμὸν, τὸ πλῆθος, ἐνῶ συγχρόνως ἐντυπωσιάζεται καὶ ἐγκαταλείπει τὰ πάντα, εἰς στιγμὰς τῶν μεγαλυτέρων του ἐξορμήσεων.

Ἡ κραυγὴ «ἄερα» ἔχει ἀντίστοιχον τὴν κραυγὴν «οἴκαδε». Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς πρώτης ἀναδεικνύεται μέγας, ἀσύλληπτος, ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς δευτέρας εἶναι ἀξιοθρήνητος, ἡττοπαθής. Κανεὶς λαὸς δὲν ἔχει τόσο μεγάλας ἀντιθέσεις. Τὸ ἄλμα ἀπὸ τὸ Α εἰς τὸ Ω εἶναι ἑλληνικὴ δυνατότης, τὴν ὁποῖαν δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ οὐδεμία, ἴσως, ἄλλη φυλὴ.

* * *

Ἴδου λοιπὸν ἡ νέα ἀπορία καὶ ἡ νέα δυσκολία, διὰ τὴν Πολιτικὴν Ἀγωγὴν ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ δυνηθῇ νὰ χαλιναγωγῆσθαι τὸ πρωτόγονον, νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὸν ἐνθουσιασμόν, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ «φιλότιμον» ἢ νὰ προβάλῃ τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ καὶ σκληρῶς νὰ καταδικάσῃ τὴν ἀγνωμοσύνην τῶν Ἑλλήνων, νὰ δημιουργήσῃ προπαντὸς ὡς πρότυπον τὸ γνωμικὸν τῶν ἀρχαίων «πᾶν μέτρον ἄριστον» μὲ ἔμφασιν, ὅτι ἡ ὑπέρβασις του πρέπει νὰ ἀναδεικνύη καὶ ἑλληνικὰς ἀρετὰς καὶ νὰ ἀποσοβῇ τὰ ἑλληνικὰ ἐλαττώματα, διότι ἄλλως εἰς ὠρισμένους μικροχρονίους περιόδους διὰ τὴν ἱστορίαν καθιστάμεθα πολὺ μέγαλοι καὶ δι' αἰῶνας ὀλοκλήρους μεταβαλλόμεθα εἰς πολὺ μικρούς. Ἐπομένως ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή δέου νὰ συντελέσῃ ὥστε ὁ Ἕλληνας ν' ἀποδείξῃ ὅτι δύναται νὰ διοικῇ ἢ νὰ διοικῆται αὐτοκυριαρχούμενος πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑαυτοῦ του, τοῦ πλησίον, τοῦ Συνόλου καὶ ἐπομένως ὄχι νὰ καταδημαγωγῆται εἰς

βάρος του, εἰς βάρος τοῦ Ἔθνους. Παλαιότερον τὸ ἔπος τῶν Περσικῶν πολέμων μετεβλήθη εἰς ἑλληνο-ἑλληνικὸν πόλεμον ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν, ὑποδαυλιζομένων καὶ χρηματοδοτούμενων ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ τώρα τὸ ἀθάνατον ἔπος τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου καὶ τῆς Ἀντιστάσεως μετεβλήθη εἰς ἐμφύλιον πόλεμον καθοδηγούμενον καὶ χρηματοδοτούμενον ὑπὸ ξένων, πάντοτε, καὶ τότε καὶ τώρα, εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ παθήματα γίνονται μαθήματα, λέγει σοφὴ αἰσιόδοξος παροιμία. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή, χρησιμοποιοῦσα μίαν μεστὴν παραδειγματῶν ἱστορίαν, θὰ δυνηθῆ νὰ διαπαιδαγωγῆσιν τοὺς νέους ὥστε τουλάχιστον διὰ τὸ μέλλον νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ Ἱστορία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀφήγησις πράξεων καὶ διαπίστωσις γεγονότων ἢ ἐξαγωγή θεωρητικῶν συμπερασμάτων, ἀλλὰ εἶναι παράγων ζωῆς. Ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή δύναται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ παρελθὸν διδάσκει τὸ παρὸν καὶ φρονηματίζει διὰ τὸ μέλλον. Δυσχερὲς ἀλλὰ ὄχι ἀκατόρθωτον. Ἡ ἐλπίς δὲν πρέπει νὰ ἀπολείπῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἰδίως τὸν ἐντεταλμένον νὰ διδάσκῃ τοὺς νέους. Τὸ ἔργον εἶναι δυσχερέστατον, διότι Ἀγωγή σημαίνει Πειθῶ τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου ἀπευθυνομένου πρὸς ἐπίσης ἐλεύθερον ἄνθρωπον. Σημαίνει συνειδητὴν πειθάρχῃσιν εἰς γενικὸν συμφέρον, ἐνῶ ἡ προπαγάνδα ἀπευθύνεται εἰς κουρασμένους, πνευματικῶς ἑλλιπεῖς ἢ ἀνωμάλους τύπους, καταστρέφουσα πᾶν ὅ,τι ὠραῖον διὰ τῆς Ἀγωγῆς ἔχει ἐπιτευχθῆ.